

თეიმურაზ დონიაშვილი (საქართველო)

აკაკის „გამზრდელი“ და განმანათლებლობის პარადიგმა

აკაკი წერეთლის „გამზრდელი“ მეცხრამეტე საუკუნის ქართული რელიგიური ერთ-ერთ შემაჯამებელ, გამორჩეულ ქმნილებად არის მიჩნეული. ასეთი შფასების მიუხედავად, „სუფთა ხაზებით გაყვანილი მაგისტრალი პოემისა“ (პ. ინგოროყვა) ჩვენმა ლიტერატურათმცოდნეობამ მაინცადამაინც დამაჯერებლად ვერ გაიარა – მიუგნებელი დარჩა ის ფილოსოფიურ-კულტურული კონტექსტი, რომელშიც უნდა გაანალიზდეს ქართული პოეზიის ეს შედეგრი.

„გამზრდელში“, რომელშიც, ქვესათაურის თანახმად, ნამდვილი ამბავია მოთხრობილი, ამბავიც უჩვეულოა და არაორდინარული პერსონაჟებიც მოქმედებენ. ერთი მათგანი თავისი სურვილით გრიდებია თანამედროვე ცხოვრებას და პირველყოფილი ბუნების ნიაღში განკერძოებულა. მეორე – სტუმარი და ძუძუმტე – „მისად რგებად“ ნასული მასპინძლის ცოლს შეურაცხყოფს, შინ მობრუნებული ქმარი კი შურისძიების ნაცვლად შეურაცხმყოფელს ცოცხალს უშვებს. პოემის ფინალში პარადოქსულობა მწვერვალს აღწევს: დამნაშავეს მაგიერ უდანაშაულო ადამიანი იკლავს თავს, უფრო მეტიც, სანამ პერსონაჟი ამ საბედისწერო ნაბიჯს გადადგამდეს, ავტორს მისთვის გამამართლებელი განაჩენი გამოაქვს:

მაგრამ მართო წვრთნა რას იზამს, თუ ბუნებამც არ უშველა?

თუ „წვრთნა“, რომელსაც „ბუნება“ ხელს არ უწყობს, უძლურია აღზრდის საქმეში, რატომ იკლავს თავს ბრძენი გამზრდელი?!

რეალისტურ მხატვრულ ტექსტებში, რომელთაც „გამზრდელი“ მიეკუთვნება, სიუჟეტური პერიპეტეიები და მოქმედ პირთა ქცევაც, ღიად თუ ფარულად, ავტორისეულ კონცეფციასთან არის დაკავშირებული. ნაწარმოების საზრისის ამოსაცნობად ხედვის ისეთი წერტილის მოძებნაა საჭირო, საიდანაც შემოთავაზებული მხატვრული ლოგიკის ფარგლებში თხზულების ე.წ. უცნაურობანი ბუნებრივად განიმარტება. ამის გარეშე ნებისმიერი წაკითხვა ტექსტისა ნაკლოვანია და ხშირად – მცდარიც.

„გამზრდელი“ 1898 წელს დაიწერა და თითქმის მთელი საუკუნე, – ტექსტის რელიგიურ ინტერპრეტაციამდე, – გაიაზრებოდა, როგორც დიდაქტიკური თხზულება. პოემას, რომელიც აკაკიმ „ჩვენს პედაგოგებს“ მიუძღვნა, მართლაც, აქვს დიდაქტიკური ელფერი: გაბატონებული ჰერბარტისეული „დასჯის პედაგოგიკის“ საპირისპიროდ პოეტმა თანამედროვენი აღზრდის ხალხური სათავეებისა და „ახა-

ლი პედაგოგიკისაკენ“ მიახედა. მაგრამ ნაწარმოების წერისას აკაკის შემოქმედებითი ამოცანა ოდენ პედაგოგიკის თუნდაც პროგრესული იდეების პროპაგანდა არ ყოფილა – პერსონაჟთა მოქმედებასა და ამბის ემპირიულ თხრობაში აქ, ჩემი აზრით, შეფარულია ღრმა მსოფლმხედველობრივ-ზნეობრივი პრობლემატიკა, რაზეც ქვემოთ გვექნება საუბარი.

„გამზრდელის“ კულტურული კოდის დასადგენად განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს პოემის პირველ თავს, რომელიც მთლიანად ბათუს ცხოვრების აღწერა-დახასიათებას ეთმობა. ვინ არის მთის მწვერვალთან დაბუდეებული ეს უცნაური პიროვნება, ან რა გზით შეძლო მან ადამიანური ყოფიერების უმაღლესი მიზნის – ბედნიერების მიღწევა?

პოემა ბათუს საცხოვრისის – „მერცხლის ბუდის“ აღწერით იწყება, რასაც უშუალოდ მოსდევს პერსონაჟის წარდგინება:

**ერთი ვინმე ახალგაზრდა
აფხაზია, ამ მთის შვილი,
რთულ ცხოვრების უარმყოფი,
მცირედითაც კმაყოფილი.**

ახალგაზრდა აფხაზის სახელს, სხვა პერსონაჟებისაგან განსხვავებით, არ ამძიმებს სოციალური ან რელიგიური სტატუსის აღმნიშვნელი წოდება (შდრ.: საფარ-ბეგი, ზია-ხანუმი, ჰაჯი-უსუბი), რაც თავიდანვე მიგვანიშნებს, რომ ბათუ არც მაღალი წრიდან გამოსული, ბუნებას დროებით შეფარებული რომანტიკული გმირია და არც სულის ხსნის მაძიებელი განდგომილი, ბერი. იგი უბრალო ხალხისა და ბუნების **თავისუფალი** შვილია – თავისუფალი, რადგან ნებაყოფლობით, შეგნებულად გაუკეთებია არჩევანი „მარტივი ცხოვრების“ სასარგებლოდ. „მარტივი ცხოვრება“ ბუნების ნიაღში ლიტონი, უზაკველი არსებობის სიტყვიერი ფორმულაა. რაც შეეხება „რთულ ცხოვრებას“, თხზულების მთლიანი კონტექსტის გათვალისწინებით, იგი ცივილიზებული საზოგადოების მანკიერი არსებობის წესს გულისხმობს.

მთავარი პრინციპი „მარტივი ცხოვრებისა“ მცირედით კმაყოფილებაა – ვიტალურ მოთხოვნილებათა მკაცრი ნორმირება. ამას გვიდასტურებს აფხაზის მღვიმის პირას მიწნული ფაცხა და მთიელისათვის აუცილებელი ე. წ. საწარმოო იარაღები: „კარგი თოფი, კარგი ხმალი, კარგი ცხენი და ნაბადი“...

თავისუფალი ადამიანის თავისუფალ არჩევანს პოემაში არაფერი აქვს საერთო ასკეტურ მიდრეკილებასა და გრძნობადი სურვილების უარყოფასთან. ბათუს ცხოვრებას გვირგვინად ადგას გულწრფელი სიყვარული ნაზიბროლასადმი. ტრფობა, როგორც მზის შუქი, ისე ანათებს და ათბობს ქალ-ვაჟის ოჯახურ ყოფას, რაც მათ უბრალო და მკაცრ არსებობას ბედნიერებად, „სასუფევლის ნეტარებად“ აქცევს:

ერთად გრძნობენ ამ ქვეყნადვე სასუფევლის ნეტარებას...

თუ ბათუს ნარატივის მონაცემებს გავიაზრებთ, არ გაძნელდება, აფხაზი ჭაბუკის ცხოვრების მარტივ წესში ამოვიცნოთ განმანათლებლობის, კონკრეტულად, ჟან-ჟაკ რუსოს ბუნებრივ გარემოსა და ბუნების ადამიანთან დაბრუნების კონცეფცია, რომელიც დიდად პოპულარული იყო როგორც XIX საუკუნის ევროპაში, ისე რუსეთსა და საქართველოშიც. ბათუმ, რუსოსებურად რომ ვთქვათ, პლემის სიამაყით უარყო ცივილიზებული, „რთული ცხოვრება“ და სანაცვლოდ ფასდაუდებელი განძი – ბედნიერების მომტანი სიღარიბე და თავისუფლება აირჩია. თუ იმასაც გავიხსენებთ, რომ განმანათლებლობამ ადამიანის უმაღლეს მიზნად („ბუნებრივ უფლებად“) მიწიერი ბედნიერება შერაცხა, საეჭვოდ არ უნდა გამოჩნდეს „გამზრდელის“ სიახლოვე განმანათლებლურ-რუსოისტულ პრობლემატიკასთან.

* * *

ბათუს ნარატივში მხოლოდ რუსოისტული იდილია კი არ არის ხორცშესხმული, თავად ბათუც განმანათლებლური „ბუნების ადამიანის“ კონცეფციით შთაგონებული იდეა-პერსონაჟია. მოჩვენებითი სიმარტივის მიუხედავად, მას კარგად გააზრებული მრწამსი და ცხოვრების პრინციპები აქვს.

ბათუს სწამს ღმერთი და აღიარებს ღვთის განგებას, რაც მკაფიოდ ჩანს თავსდატეხილი უბედურების შეფასებაში. სასონარკვეთილ მეუღლეს ბათუ არამარტო ადამიანურად ანუგეშებს, არამედ გონივრულად, ფილოსოფიურად ასაბუთებს ნაზიბროლას უდანაშაულობას:

**ყოველგვარი მოსავალი
კაცის თავზე უნებური
ღვთის რისხვაა, ტყუილად ბედს
რას უჩივი, რას ემდური.**

ყოველგვარი შემთხვევა („უნებური მოსავალი“), რაც პიროვნების ნების ჩაურევლად ხდება, „ღვთის რისხვაა“, მეტაფიზიკური საიდუმლოა. იგი განგებისგან მოდის, განსჯას არ ექვემდებარება და მხოლოდ მორჩილებას მოითხოვს.

მიწიერ ცხოვრებაში ბათუ „გულის რელიგიის“ (რუსო) მიმდევარია. ის ყოველთვის უფლის მიერ გულში ჩანერგილი თანალმობის გრძნობით და გონების წინამძღოლობით მოქმედებს: გრძნობის წიაღიდან წამოსულ განცდას გონება განსჯის, ნებელობა კი მის მსჯავრს აღასრულებს. აკაკი ფსიქოპლასტიკური ხერხის ოსტატური გამოყენებით სახიერად, ხელშესახებად გვიჩვენებს პერსონაჟის გრძნობათა სამყაროს, მაგრამ ყველგან საგანგებოდ არის ხაზგასმული, რომ კრიზისულ სიტუაციებში ბათუს არაორდინარული ქცევის განმსაზღვრელი მხოლოდ და მხოლოდ გონებაა.

მცირედით კმაყოფილება, განგების რწმენა, „გულის რელიგია“ და ტრადიციის მორჩილება, – რაც საფარ-ბეგთან ურთიერთობაში გამოჩნდება, – ის ძირითადი ნიშნებია, რომლებიც ბათუს, ვითარცა „ბუნების ადამიანს“, ახასიათებს. „ბუნების ადამიანის“ ბედნიერებას განაპირობებს არა იმდენად ყოფის სიმარტივე, – რეალურად ეს ყოფა საკმაოდ მძიმეა, – რამდენადაც მანკიერ სურვილთაგან განდგომა, უზენაესთან, ბუნებასა და საზოგადოებასთან უკონფლიქტო თანაარსებობა, რაც სულიერი ჰარმონიის წყაროა.

ბათუს პარადიგმული ბუნება, მისი თვისებები და ეთოსი სრულყოფილად იკვეთება საფარ-ბეგთან ურთიერთობაში, განსაკუთრებით, პოემის საკვანძო სცენაში. ბათუს ქცევას ძუძუმტესთან, მკვლევარნი, როგორც წესი, შენდობის თემას უკავშირებენ და მოტივად ხან პერსონაჟის „შენდობის დიდ უნარს“ ასახელებენ, ხან მონანიე მოყვასის ზნეობრივი აღორძინების სურვილს, ხანაც – პირადი დანაშაულის გამოსყიდვას. ყველა ამ შემთხვევაში ბათუს – „ბუნების ადამიანის“ რუსოისტულ ტიპს! – რელიგიური მორალით მოქმედება მიენერება.

დავინწყოთ იმით, რომ ბათუს განდგომას, მის ვიტალურ მინიმალიზმს, გარეგანი მსგავსების მიუხედავად, პრინციპულად არაფერი აქვს საერთო ნუთისოფლის გმობასა და ასკეტიზმთან. იგი მინიერ არსებობას კი არ უარყოფს, განდევილის სენაკს კი არ მიაშურებს, მანკიერ საზოგადოებას ემიჯნება, ბუნებაში გადის, ანუ საერო სივრცის ერთი სეგმენტიდან მეორეში გადაინაცვლებს. პერსონაჟის ასეთი უჩვეულო გადანწყვეტილების მიზანი, როგორც უკვე ითქვა, მინიერი ბედნიერების მოპოვებაა, რასაც აღწევს კიდეც. ბათუს არჩევანი ზნეობრივი არჩევანია, იგი, როგორც აკაკი ამბობს, „ბედის რჩეულია“ და არა ღვთის რჩეული. მისი ეთიკა რელიგიური ცნებებიდან კი არ გამოიყვანება, არამედ – ადამიანის ბუნებიდან.

ბათუს ნარატივში რეალიზებულია „სეკულარიზებული ასკეტიზმის“ განმანათლებლური მოდელი, ამიტომ ბუნებითი (მარტივი) და ცივილიზებული (რთული) ცხოვრების რუსოისტული დაპირისპირების ჩანაცვლება რელიგიური შინაარსის ოპოზიციური წყვილით: სოფელი – ზესთასოფელი „გამზრდელისთვის“ ისევე არარელევანტურია, როგორც პოემის სიუჟეტური პერიპეტიების, პერსონაჟთა ქცევისა და პრობლემატიკის რელიგიური ინტერპრეტაცია.

გავაანალიზოთ ამ სამზერიდან ბათუ – საფარ-ბეგის საკვანძო ეპიზოდი. წინასწარ ვიტყვი, რომ თუ „მცირედით კმაყოფილება“ ბათუს ბიოლოგიური არსებობის წესია, ის, როგორც სოციუმის წევრი, „რჯულზე უფრო უმტკიცესი“ ადათ-წესების პატივისმცემელი და დამცველია.

საფარ-ბეგის უღირს საქციელს ბათუ „პირშაობას“ – პირის გატეხას, დალატს უწოდებს. ძუძუმტის შეცოდება იმდენად არაადამიანურია და გაუგონარი, რომ განსჯა-განხილვას, თავისმართლებას არ ექვემდებარება („სათქმელად საძნელოა... არც შენდობა უხერხდება“). ამის შესაბამისად, ბათუს მსჯავრიც ადეკვატურია – მტრადქცეულ მოყვარესთან შუამავალი ამიერიდან მხოლოდ ტყვია იქნება.

დაძაბულ, დრამატულ სიტუაციაში მკითხველი წამითი წამად მოელის შურისძიებას, მაგრამ ბათუ საფარ-ბეგს ცოცხალს ტოვებს:

**ახლა წადი! დამეკარგი!
ფრთხილად, არსად შემეყარო,
რომ ცხელ გულზე, უცაბედათ
შენი სისხლი არ დავღვარო!**

ბათუს საქციელი ძალიან დამაფიქრებელია ფსიქოლოგიურადაც და აზრობრივადაც: როგორც მამაკაცი და ქმარი, იგი, რასაკვირველია, სულის სიღრმემდე შეურაცხყოფილია. მის ერთ სიტყვაში – „დამეკარგი!“ საფარ-ბეგისადმი იმდენი ზიზღი და მრისხანებაა, რომ რაიმე ალტრუისტულ იმპულსზე, მით უფრო, შენდობა-პატიებაზე საუბარი უხერხულიც კია. პირიქით, საფარ-ბეგს საგანგებოდ აფრთხილებენ, რომ სამომავლოდ დანდობა აღარ იქნება და ვერც გონება მოახერხებს ყოველთვის „ცხელი გულის“ ალაგმვას. თუ შურისძიება არ ხდება, ამას ფუნდამენტური, პიროვნულ გრძნობაზე აღმატებული მიზეზი აქვს.

მხილების შემდეგ საფარ-ბეგი იძულებულია, „შეცოდება“ აღიაროს, ჩადენილი სისხლით ზღოს. სხვათა შორის, დამნაშავე შენდობა-პატიებას არც ითხოვს – რაც მოხდა, უპატიებელია. აი, ამ მომენტში გაცხადდება ის, რის გამოც ბათუ უარს ამბობს ძუძუმტის მოკვდინებაზე:

**არა! შენ ვერ შეგეხება
სასიკვდილოდ ჩემი ტყვია:
დედიჩემის გაზრდილი ხარ,
მისი ძუძუ გინოვია...**

არავითარი სულგრძელობა და შებრალება-პატიება: ბათუ, როგორც ტრადიციული საზოგადოების წევრი, ემორჩილება მორდუობის წესს, რომელიც დიდშვილს ძუძუმტის მოკვლას უკრძალავს. ბათუმ რომ მოკლას საფარ-ბეგი, ისიც „მორდუობის გამტეხი და ჩვეულების გადამგდები“ გახდება. დაზარალებულისაგან აკრძალვის სამართლიანობა არ განისჯება, რადგან ტრადიცია ინდივიდში კოლექტიური ნების გამოვლინებაა.

„გამზრდელში“, ბათუს გარემოში საზოგადოება არსად ჩანს, მაგრამ მორდუობის წესის დაცვა მიუთითებს, რომ არსებობს ადათ-წესებით რეგლამენტირებული სოციუმი. პერსონაჟის ქცევას ტრადიციით მიღებული ნორმატიული ზნობრივი კანონები განსაზღვრავს და არა მისი „შენდობის დიდი უნარი“.

ბათუ არ კლავს, ცოცხალს ტოვებს საფარ-ბეგს, მაგრამ მორალურად ანადგურებს მას:

**რაც ქვეყანას მიაჩნია
რჯულზე უფრო უმტკიცესად,
რომ გატეხე, ის გეყოფა
სიკვდილამდე შენ საკვნესად.**

„ჩვეულების გადამგდებ“ საფარ-ბეგს ბათუ, როგორც დაზარალებული, აქ მხოლოდ საკუთარი სახელით არ ელაპარაკება. მორდუობის წესიდან გამომდინა-

რე, ის ლაპარაკობს ტრადიციული საზოგადოების სახელით. საფარ-ბეგის მდგომარეობაში სიკვდილი საზღაური კი არა, შვება და წყალობაა, ამიტომ დამნაშავემ ცოცხალმა უნდა იაროს, რათა სამარის კარამდე ზიდოს გარენარის, განკიცხულის სახელი! – ასეთია ბათუს ვერდიქტი, ე.წ. შენდობის ნამდვილი შინაარსი.

უნდა ითქვას, რომ ძუძუმტესთან განშორების წინ ბათუ ნამდვილად იყენებს სიტყვას „შენდობილი“ („ნადი ჩემგან შენდობილი“), რაც თითქოს მხარს უჭერს მიტევების, შენდობის ვერსიას. დავაკვირდეთ ტექსტის შესაბამის ადგილს:

**ნადი ჩემგან შენდობილი,
მაგრამ შორს კი... და მშვიდობით!..
დღეიდან ჩვენ წმინდის გულით
ერთმანეთს ვერ მივენდობით!**

შენდობა, მი-ნდობა „ნდობას“ და მის აღდგენას უკავშირდება, ბათუს სიტყვებიდან კი ჩანს, რომ ორ ადამიანს შორის ნდობის ხიდი ჩატეხილია, განყვეტილია გულთა შორის წმინდა კავშირი. განა შესაძლებელია ამ ვითარებაში შენდობის წმინდა აქტი აღსრულდეს?! „ნადი ჩემგან შენდობილი“ აქ მხოლოდ ფაქტის კონსტატაციაა და საფარ-ბეგის ცოცხლად გაშვებას („მაპატია შეცოდება“) გულისხმობს. „გამზრდელში“ აკაკი არაერთ რელიგიური გენეზისის კონცეპტს იყენებს (აღსარება, სასუფეველი, შეცოდება და სხვ.), მაგრამ ყოველ მათგანს პოემაში მხოლოდ და მხოლოდ მხატვრული, სახისმეტყველებითი ფუნქცია აქვს და დაცლილია სარწმუნოებრივი შინაარსისაგან.

სანამ ბათუს ნარატივის ანალიზს შევაჯამებდეთ, აქვე ვიტყვი, რომ რუსოისტული იდეა-პერსონაჟია ნაზიბროლაც. რუსო საკმაოდ კონსერვატიულად უყურებდა ქალის აღზრდისა და დანიშნულების საკითხს, თვლიდა, რომ განათლებას მხოლოდ ზიანი მოაქვს სუსტი სქესისათვის. მთავარია, სათნოების, თანალმობის, მორჩილების აღზრდა, რაც ქალს, როგორც ქმრის დამხმარეს და მისი ცხოვრების დამამშვენებელს, ოჯახურ ცხოვრებაში გამოადგება. სწორედ ასეთია მშვენიერი, უმანკო და ქმრის უსაზღვროდ მოყვარული ნაზიბროლა: „ცის და ქვეყნის შუამავლად / მიაჩნია მას აფხაზი...“

ბათუს ნარატივის ანალიზი, ვფიქრობ, ეჭვს არ ტოვებს, რომ ახალგაზრდა აფხაზის მარტივი ცხოვრების ამბავში შეფარულია ცივილიზაციისაგან გამიჯვნის რუსოისტული კონცეფცია, ნაჩვენებია ბუნებრივ გარემოში „ბუნების ადამიანის“ ცხოვრების წესი და მისი მიზანი.

განმანათლებლური უკუფენის ამოცნობა აკაკის პოემაში მიანიშნებს, რომ „გამზრდელი“, რომელიც, ერთი შეხედვით, „ნამდვილი ამბის“ უპრეტენზიო პოეტური თხრობაა, სინამდვილეში რთული, ორპლანიანი ტექსტია და ფილოსოფიურ პარაბოლას წარმოადგენს. ტიპოლოგიურად იგი ახლოსაა განმანათლებლურ პროზასთან (ვოლტერი, დიდრო...) – აქაც მოჩვენებითი სიმსუბუქით

მოთხრობილ ამბავში ეპოქის უღრმესი მსოფლმხედველობრივ-ეთიკური პრობლემები იკითხება.

„გამზრდელში“ აშკარაა „მარტივი“ და „რთული“ ცხოვრების, გონიერი დადებითი გმირისა და ვნებასაყოლილი უარყოფითი პერსონაჟის დაპირისპირება, რაც განმანათლებლური რომანის მთავარი კოლიზიაა. მასში კონდენსირებულია განმანათლებლობის მრწამსი, რომ სიკეთე და ზნეობრიობა გონების ნაყოფია, ხოლო გრძნობიერება – ეგოისტურ ლტოლვათა ნყარო.

რუსოსიტულ ოპოზიციაში, რომელიც გადატანილია აკაკის „გამზრდელში“, ცივილიზებული ცხოვრების წესი ფრაგმენტულადაა მოხაზული საფარბეგის მონათხრობში, ცივილიზებული ადამიანის იდეას კი იგი პერსონალურად განასახიერებს.

„რთული ცხოვრება“ – საფარ-ბეგისა და ზია-ხანუმის სივრცე – მცირედით ვერკმაცყოფილთა ასპარეზია, სადაც ადამიანთა პატივმოყვარეობა და ეგოიზმი ინტერესთა კონფლიქტებს წარმოშობს. ამ სივრცეში, რომელსაც აკაკის პოემაში პროდიულ-სატირული ელფერი ახლავს, სიყვარულს დაკარგული აქვს მაღალი ადამიანური შინაარსი, ხოლო პერსონაჟები ტარიელ-ნესტანის ზნეობრივად დაკნინებული აზრდილები არიან (აკაკი: „დღევანდელი ქართველი იგივე ტარიელია, მხოლოდ დაკნინებული“). ქალის მშვენიერება ზია-ხანუმის ცბიერ სასიყვარულო თამაშებში მხოლოდდა საპირადო ზრახვების იარაღად ქცეულა, „სავაჟაკოდ გამოსული“, გულისთქმას აყოლილი საფარ-ბეგი კი „ნადილთა თმობის“ ნაცვლად არც მისი წოდებისთვის უკადრის საქციელს – ცხენის ქურდობას ეკრძაღვის და არც მოყვასის – ინალიფას ღირსების შელახვა აფიქრებს.

საფარ-ბეგის სახის შექმნისას განმანათლებლობისათვის მნიშვნელოვანი ოთხი ფაქტორია გათვალისწინებული: პერსონაჟის სოციალური წარმომავლობა, აღზრდა, სამოქმედო გარემო და „ბუნება“.

საფარ-ბეგი წარმომავლობით არისტოკრატია. თუ ბუნების ადამიანს წვრთნა არ სჭირდება, – რუსოს მიხედვით, მისი მასწავლებელი ბუნებაა, – პრივილეგირებული წრიდან გამოსული მოზარდისათვის აუცილებელია საგანგებო აღზრდა. პოემაში მინიშნებული წვრთნის პრაქტიკა საკმაოდ ახლოსაა აღზრდის იმ პრინციპთან, რომელიც მოცემულია რუსოს ბელეტრიზებულ ტრაქტატში „ემილი ანუ აღზრდის შესახებ“. აღსაზრდელი ორსავე შემთხვევაში მაღალი წრიდანაა. წვრთნის პროცესს წარმართავს პედაგოგი-ფილოსოფოსი („ბრძენი“), რომლის საბოლოო მიზანი პიროვნების ზნეობრივი სრულყოფაა, სხვაგვარად – „ადამიანობის“ („კაცობის“) აღზრდა. „წვრთნის“ ეს სკოლა საფარ-ბეგმა ჰაჯიუსუბთან გაიარა და არცთუ წარუმატებლად – ბათუს დახასიათებით, მისი ძუძუმტე გამოცდილი, ცხოვრების ავ-კარგში ჩახედული, უდრეკი და უშიშარი ვაჟკაცია.

მაგრამ პიროვნებაზე გავლენას ახდენს არა მარტო აღზრდა, არამედ – სოციალური გარემოც. პოემაში ჩანს, რომ ცხოვრებაში ჩაბმულმა საფარ-ბეგმა ზეპური საზოგადოების ძლიერი ნეგატიური ზეგავლენა განიცადა. ბათუსთან მისული საფარ-ბეგი უკვე მორალურად დეფორმირებული არსებაა, რადგან, სურვილის

ტყვეობაში მოქცეული, გონებისა და ზნეობის კარნახს კი არ მიჰყვება, მთლიანად ზია-ხანუმისადმი გაჩენილ ლტოლვას, გულისთქმას ემონება.

საფარ-ბეგის შესახებ ლიტერატურათმცოდნეობაში რადიკალურად განსხვავებული მოსაზრებანი არსებობს, დანყებული უმკაცრესი შეფასებით და ვულგარულ-სოციოლოგიური არგუმენტაციით და დამთავრებული მისი, როგორც მონანიე პერსონაჟის, რეაბილიტაციით. კერძოდ, გამოთქმულია აზრი, რომ „გამზრდელის“ მთავარი პრობლემა „ადამიანის აღორძინებული სულის ტრაგედიაა“, რაც შეცოდება-მონანიების რელიგიურ კონცეპტებს, ზნეობრივ განმმენდას უკავშირდება (ა. ბაქრაძე).

„გამზრდელში“ რამდენჯერმეა ნახსენები „შეცოდება“, მაგრამ არცერთხელ – „სინანული“ და „მონანიება“. ეს იმიტომ, რომ პოემაში არც მონანიების თემაა და არც რელიგიური პრობლემატიკა მუშავდება. აკაკის ინტერესის საგანია არა შემცოდებ პერსონაჟის „აღორძინებული სულის ტრაგედია“, არამედ „შეცოდების“ / დანაშაულის ეტიოლოგია და მისი შედეგები, დანაშაულის მიმართება აღზრდის იდეასთან. პოეტს სურს გაარკვიოს, რატომ იქცა „კაცად“ გაზრდილი არისტოკრატი პირშავ არაკაცად, რა მიმართებაა ადამიანის „ბუნებასა“ და „აღზრდას“ შორის.

საფარ-ბეგის დანაშაული აფექტის შედეგია და არა წინასწარ დაგეგმილი განაზრახი. მისი პირველივე სიტყვები ბათუსთან („სტუმარი ღვთის!“) ცხადყოფს, რომ იგი ღვთის სახელით და წმინდა გულით მიდის ძიძიშვილთან, ვისგანაც საძნელო საქმეში დახმარებას მოელის. თავად პერსონაჟი მომხდარს რალაც გაუცნობიერებელი ძალის ნამოქმედარად, ეშმაკეულ ცდუნებად („შემაცდინა თვით ეშმაკმა“) აღიქვამს – ყოველივე მისი ნების გარეშე მოხდა („ეუბნება ყოველიფერს, / **უნებურად** რაც შეემთხვა“). ამ სამზერიდან საფარ-ბეგი საკუთარი ვნების, ინსტინქტის ანუ „ბუნების“ **მსხვერპლია**. მაგრამ აკაკის ეს გარემოება შემცოდის გამამართლებელ არგუმენტად კი არ მოაქვს, იგი ბიოლოგიური სანყისის, „ბუნების“ მნიშვნელობისა და ძალის წარმოსაჩენად სჭირდება.

საფარ-ბეგს თანდაყოლილი ძლიერი მგრძნობელობა, უფრო კონკრეტულად – ძლიერი სექსუალობა ახასიათებს. მართალია, ზნეკეთილი ბათუ ზია-ხანუმისადმი ძუძუმტის ლტოლვას „სიყვარულის სენს“ უწოდებს, მაგრამ რეალურად ეს მხოლოდ ვუალირებული ლიბიდოა. ამას საფარ-ბეგის სიტყვები მოწმობს: „მე სხვა **მადა** მაქვს აშლილი/ სხვანაირი **გულისთქმისო**“. „გულისთქმის მადა“ ანუ სქესობრივი ლტოლვა, როგორც შიმშილი, პერსონაჟის „ბუნების“ ზუსტი ფორმულაა. სწორედ ამ „მადამ“ იფეთქა მშვენიერი ნაზიბროლას ხილვისას, რამაც მანამდე პირმტკიცე კაცი პირშავ დამნაშავედ აქცია.

განმანათლებლობის ეთიკა თავისი არსით ნატურალიზმის ეთიკაა. ზნეობრივია ის, რაც ადამიანის ბუნებრივ მისწრაფებებს შეესაბამება, ანუ ეთიკა მთლიანად ადამიანის „ბუნებიდან“ – გრძნობადი მისწრაფებებიდან გამოიყვანება. მაგრამ, განმანათლებელთა აზრით, „ბუნებისადმი“ ეთიკური მიდგომა მხოლოდ ზნეობრივ ადამიანს ძალუძს, ვისაც აქვს მორალური კრიტერიუმი „სინდისის“ სახით. ადამიანში მუდმივად იბრძვის „ვენება“, რომელსაც სიურპრიზების შემოთავაზება შეუძლია, და სინდისი – მორალური იმპერატივი. სიამოვნებისკენ ლტოლვა, რო-

მელიც „ვნებებს“ წარმოშობს, **„ფაქტიური ქვემარტებაა“**, განმანათლებლები კი ასჯერ მეტ პატივს მიაგებდნენ **„ზნეობრივ ქვემარტებას“** და აღზრდას, როგორც ზნეობის საფუძველს. „ადამიანს მხოლოდ მორალური თავისუფლება აქცევს თავისი თავის ბატონად... ადამიანობის პრინციპით აღზრდილი პიროვნება ცხოვრების ყველა შემთხვევას გაუმკლავდება“, – ამტკიცებდა რუსო.

„გამზრდელი“ და მასში გადმოცემული „ნამდვილი ამბავი“ („ფაქტიური ქვემარტება“) განმანათლებელთა სპეკულაციურ-თეორიული კონცეფციის სრულიად საპირისპირო სურათს ხატავს. საფარ-ბეგის შემთხვევაში აღზრდის მთავარი მიზანი განუხორციელებელი დარჩა – პიროვნების ქცევას გონება კი არა, სქესობრივი ინსტინქტი, ნდომბა წარმართავს, რის შედეგადაც ხდება დანაშაული. მას ველური ან სექსობათი კი არ სჩადის, არამედ ის ადამიანი, ვინც ჰაჯი-უსუბის ხელმძღვანელობით „კაცად“ უნდა გაზრდილიყო. იდეა-პერსონაჟის საქციელი წვრთნა-აღზრდის ვარგისიანობის კრიტერიუმი. საფარ-ბეგის დანაშაული აღზრდის მარცხია „ბუნების“ წინაშე, რის საფუძველზეც აკაკის, როგორც ქვემოთ დავრწმუნდებით, ღრმად განზოგადებული ფილოსოფიური დასკვნა გამოაქვს.

საფუძველშივე მცდარია ვარაუდი, რომ „ბუნების“ ფაქტორის ობიექტური არსებობა და ძალმოსილება დამნაშავეს რეაბილიტაციას ნიშნავს. საფარ-ბეგის კაზუსი ეჭვქვეშ აყენებს აღზრდის ყოვლისშემძლეობის განმანათლებლურ იდეას, პერსონაჟის საქციელის შეფასება კი ავტორის მიერ ოდენ ზნეობის პოზიციიდან ხდება. აკაკის მთელ შემოქმედებას გასდევს აზრი, რომ „ყოველი კაცი განსხვავდება პირუტყვისაგან ზნეობის უზენაესობით, რომელიც უმეტეს წილად სინიდისში გამოიხატება ხოლმე. თუ კაცმა ზნეობითი მხარე დასჩაგრა როგორმე და სინიდისი წაიწყმიდა, მაშინ ის ყოველს პირუტყვზე უპირუტყვესი შეიქმნება“ („ვარდი და ეკალი“).

საფარ-ბეგის „მონანიებას“ ხშირად დანაშაულის აღიარებას უკავშირებენ, თუმცა აღიარება მხოლოდ მხილებას მოსდევს. მანამდე, უკაცური საქციელის ჩადენის შემდეგ, ნაბადში გახვეულ დამნაშავეს „თბილად სძინავს“, მეტიც, ბათუს მშვიდი ქცევით თვალაბმულს, ზნეობამორღვეული კაცის უპატიოსნო, „ცოდვილი სიხარულით“ (ა. ბაქრაძე) უხარია:

**არ უთქვამს ქალს, რაც შევცოდე,
ჩანს, ნამუსი შეუნახავს.
ჩემს საქციელს, სამარცხვინოს,
ვინ გაიგებს, ვინ დამძრახავს?**

მთავარია, საძრახი საქციელი არ გახმაურდეს, პასუხისმგებლობას გაექცეს, თორემ საფარ-ბეგის შეკრთომა-დარცხვენას ცოტა რამ აქვს საერთო სინდისის ქენჯნასთან, მორალურ თვითშეფასებასთან. ღრმა განცდები არც იძულებით აღიარებას და საზღაურისათვის მზადყოფნას ახლავს, ისეთი მედიდურობით და ქედმაღლობით არის წარმოთქმული მორჩილების, ცრუ მონანიების სიტყვებით:

**შენი ტყვე ვარ!.. ჰა, ხომ ხედავ,
იარალი დამიყრია...
სასიკვდილოდ ჩემი ნებით
შენ წინ თავი დამიხრია...**

თავისთავად, რეალისტი პოეტისაგან ძნელი წარმოსადგენიცაა, რომ მისმა დამნაშავე პერსონაჟმა მყისიერად, უმოკლეს დროში ისეთი ღრმა სულიერი კათარსისი განიცადოს, როგორც მონანიებაა.

რეალურად, ბათუს უმძაფრესი მხილება მორალთან გაუცხოებულ საფარბეგს პიროვნებისა და საზოგადოების წინაშე ჩადენილი დანაშაულის სიმძიმეს აგრძნობინებს. უზნეობასთან შეგუებული, მიძინებული სინდისი თითქოს ფხიზლდება, მაგრამ, სამწუხაროდ, დამნაშავეს ძიძიშვილისადმი მიყენებული ჭრილობა და მისი ბედნიერების მოშლა კი არ სტანჯავს, გარენარის სახელი და განკიცხული ცხოვრების მწარე პერსპექტივა აძრწუნებს. ასეთ ვითარებაში სიკვდილი, რომელსაც ის ითხოვს, შვებაა და არა სასჯელი.

კონცეპტუალურ პლანში, ნაწარმოების ერთიანი საზრისის ფორმირების გზაზე, საფარ-ბეგის ნარატივს თავისი მხატვრული ფუნქცია და აზრობრივი შინაარსი აქვს. სიუჟეტურად იგი ბუნებრივად ამზადებს კულმინაციურ მწვერვალს – პოემის ფინალურ სცენას, ხოლო თავად საფარ-ბეგი, როგორც იდეა-პერსონაჟი, სიმბოლურად განასახიერებს მანკიერი ცივილიზებული ცხოვრების ექსპანსიას პატრიარქალური „მარტივი ცხოვრების“ მიმართ.

საფარ-ბეგის კაზუსი, ერთი მხრივ, გამოხატავს მოხუცი აკაკის სკეპსის აღზრდის ყოვლისშემძლეობის განმანათლებლური იდეისადმი, რომელსაც იგი ხანგრძლივი დროის მანძილზე იზიარებდა, მეორე მხრივ კი – ააშკარავებს რუსოისტული „მარტივი ცხოვრების“ კონცეფციის უტოპიურობას. „გამზრდელის“ დასკვნით ეპიზოდში ნაწარმოების საზრისის გლობალური განზოგადება ხდება, რაც განსაკუთრებულ ყურადღებას მოითხოვს.

* * *

სანამ საბოლოოდ დაშორდებოდეს, შეურაცხყოფილი ბათუ საფარ-ბეგს ასეთ დავალებას აძლევს:

**ნადი, ნახე ის მოძღვარი,
ვინც შვილივით გამოგზარდა
და უამბე შენი პირით,
რაც სირცხვილი დაგემართა!**

პოემის ცენტრალური პერსონაჟი – გამზრდელი ნაწარმოებში პირველად აქ არის დასახელებული. სიტყვა „მოძღვარი“, როგორც ბათუ ჰაჯი-უსუბს მოიხსენიებს, „აღმზრდელის“ უბრალო სინონიმი არაა – იგი იმ პიროვნების განსაკუთრებულ სტატუსს აღნიშნავს, ვინც ტრადიციული საზოგადოების მორალურ-ინტელექტუალური ავტორიტეტი და ხალხის მასწავლებელია.

ჰაჯი-უსუბის დახასიათებას „გამზრდელში“ სულ ოთხი სტროფი ეთმობა, მაგრამ სათქმელის ზღვრული კონცენტრაციით აკაკი რელიეფურად გამოკვეთს აღმზრდელის მონუმენტურ სახეს. ბიოგრაფიული შტრიხები და თვისებები, რომელსაც ავტორი პერსონაჟს მიაწერს, ბრძენის გარკვეულ ტიპს წარმოაჩენს. საზოგადოებაში, სადაც ყველაფერზე მეტად გვარიშვილობა, ვაჟყაცობა და ქონებრივი ცენზი ფასობს, ჰაჯი-უსუბს მარტოოდენ ჭკუა-გონება გამოარჩევს. უზარმაზარ ცხოვრებისეულ გამოცდილებასთან ერთად („ზღვა და ხმელი მოვლილი აქვს, / მნახველია ცა და ქვეყნის“), ღვთისმოსავი ჰაჯი ზედმინეწვით ფლობს რელიგიურ სიბრძნესაც („ხელის გულზე უწერია/ თვით მაჰმადის წმინდა მცნება“). ჰაჯი-უსუბი თავის თავში აერთიანებს საღვთო და საერო ცოდნას. აღმზრდელის პედაგოგიური მიზანი, როგორც აკაკი იტყვოდა, შეგირდის „საღვთო-საეროში განაფულობის“ მიღწევა, ზოგადად, პიროვნების „კაცად“ გაზრდაა.

ბრძენის სახე „გამზრდელში“ მოკლებულია ინდივიდუალურ ნიშნებს და, კავკასიური კოლორიტის მიუხედავად, ტიპოლოგიურად ახლოსაა ევროპული განმანათლებლობის მიერ შექმნილ ბრძენის იდეალთან. ჰაჯი-უსუბი აკაკის მიერ ჩაფიქრებულია, როგორც განმანათლებლობის სახე-სიმბოლო, რომელიც ამ მოძღვრების ფილოსოფიურ-პედაგოგიურ და ზნეობრივ-ეთიკურ იდეალებს განასახიერებს.

რატომ აგზავნის ბათუ საფარ-ბეგს ჰაჯი-უსუბთან?

პიროვნულად ბათუმ მის მიმართ ჩადენილ დანაშაულს, როგორც ტრადიციის დამცველმა, მორდუობის წესით განსაზღვრული ქცევით უპასუხა – ძუძუმტე ცოცხალი დატოვა („წადი ჩემგან შენდობილი“), მაგრამ განა შეიძლება დაუსჯელი დარჩეს ის, ვინც „რჯულზე უფრო უმტკიცესი“ ადათი ხელყო და ამით საზოგადოების არსებობის ფუნდამენტური ნორმა დაარღვია?! „გამზრდელში“ ბათუს პიროვნული ტრაგედია თანდათან ტრადიციული საზოგადოების კრიზისში გადაიზრდება, რასაც მასშტაბური განზოგადებისაკენ მივყავართ. მომხდარზე მსჯავრის გამოტანა მხოლოდ ჰაჯი-უსუბს ძალუძს და ევალება კიდევ, როგორც საფარ-ბეგის გამზრდელს, ხალხის ბრძენ მოძღვარს და მორალურ ავტორიტეტს.

გაზრდილის უკაცურ საქციელზე ჰაჯი-უსუბის პასუხი – თვითმკვლელობა!

სუიციდი სასონარკვეთილების უკიდურესი ფორმაა – პიროვნების კატასტროფა, ამიტომ ზუსტ გააზრებას მოითხოვს, რამ მიიყვანა ბრძენი გამზრდელი ტრაგიკულ გადაწყვეტილებამდე. პოემის მიხედვით, ეს არ არის და არც შეიძლება იყოს აფექტის გამოვლენა – სუიციდს წინ კრიზისული სიტუაციის შეცნობა და განსჯა უძღვის.

პოემაში აკაკი თვითმკვლელობის აქტს საგანგებოდ ამზადებს მცირე, მაგრამ მნიშვნელოვანი სიუჟეტური მანევრით, რაც ზრდის პერსონაჟის საქციელის მოულოდნელობას. მას შემდეგ, რაც გამზრდელმა „მორდუობის გამტეხი და ჩვეულების გადამგდები“ გაზრდილისაგან „ყოველიფერი“ მოისმინა, იგი ნამუსის გასანმენდად სისხლის დაღვრაზე ალაპარაკდა. ლოგიკურად აქ დამბაჩის გასროლადა რჩება რეალური დამნაშავის დასასჯელად. ამისთვის საფარ-ბეგიც მზადაა და მასთან ერთად – მკითხველიც, მაგრამ...

გამზრდელის თვითმკვლელობამდე საფარ-ბეგი უკვე დასჯილია სიკვდილზე უარესი არსებობით – ნაზრახი სიცოცხლით („შენ სიკვდილის რა ღირსი ხარ?!“), ამიტომ სიტყვები „და ნამუსის გასანმენდად / ჩემის ხელით სისხლს დავღვრიო“ გაზრდილს კი არა, თავად ჰაჯი-უსუბს მიემართება. ეს სიტყვები გამზრდელის მორალური თვითშეფასება და პირადი პასუხისმგებლობის აღიარებაა, ამიტომ ჰაჯი-უსუბის თვითმკვლელობას არაფერი აქვს საერთო შემცოდე მოყვასისათვის გაღებულ მსხვერპლთან, მით უფრო – მაცხოვრის თვითშენიშვნის მოდელთან, როგორც ეს ზოგი მკვლევარის მიერ არის ინტერპრეტირებული...

გამზრდელის სუიციდის აქტი პოემაში იმდენად მოულოდნელი და პარადოქსულია, რომ აკაკის სიცოცხლეშივე გამოითქვა აზრი ფინალური სცენის მხატვრულ არადამაჯერებლობაზე. შემდგომში გაჩნდა დაბეჯითებული მტკიცებანი, რომ პოეტმა უღალატა სინამდვილეს, დიდაქტიზმმა დაჯაბნა შემოქმედებითი ალლო – მხატვრული ლოგიკა რეზონიერობამ დაიქვემდებარა. ამგვარი შეფასებანი იმიტომ გაკეთდა, რომ ჰაჯი-უსუბს აღიქვამდნენ, როგორც ხასიათს და ქცევის ფსიქოლოგიურ მოტივირებას მოითხოვდნენ. მიუგნებელი დარჩა, რომ „გამზრდელის“, როგორც ფილოსოფიური პარაბოლის, კომპოზიციურ სივრცეში ხასიათები კი არა, იდეა-პერსონაჟები მოქმედებენ, რომ იდეა-პერსონაჟთა ქცევას ავტორისეული საზრისი წარმართავს და არა ფსიქოლოგიური მოტივაციები. ამ შემთხვევაში აკაკის პოემაზეც შეიძლება გავიმეოროთ რუსოს სიტყვები, თქმული ვოლტერის რომანებზე: „ის არღვევს დამაჯერებლობას, მაგრამ არ არღვევს სიმართლეს“.

ჰაჯი-უსუბი, როგორც იდეა-პერსონაჟი, ნაწარმოებში ორი ჰიპოსტასითაა წარმოდგენილი: რეალურ პლანში – როგორც გამზრდელი, სიმბოლურ პლანში – როგორც „ბრძენი“, პერსონიფიცირებული სახე განმანათლებლობისა. საჭიროა, ორივე ასპექტით გაირკვეს, რა არის პერსონაჟის თვითბრალდების მიზეზი, რა შინაარსი აქვს გამზრდელის „დანაშაულის შემადგენლობას“.

ჰაჯი-უსუბის თვითმკვლელობა, როგორც ითქვა, პასუხია ბათუს თხოვნაზე, შეაფასოს გაზრდილის საქციელი, მისი დანაშაულის კერძო და საზოგადოებრივი მნიშვნელობა. ზნეობრივ კანონსა და სამართალს შორის წინააღმდეგობაა და იგი გადანყვეტას მოითხოვს.

ემპირიულ-სიუჟეტურ პლანში ჰაჯი-უსუბის თვითმკვლელობის მიზეზი პოემაში შეუფარავად, პირდაპირაა დასახელებული:

**სასიკვდილო მე ვარ მხოლოდ,
რომ კაცად ვერ გამიზრდინარ!**

ჰაჯი-უსუბის პედაგოგიკის, „წვრთნის“ მიზანი ბიოლოგიური არსების ზნეობრივ არსებად გარდაქმნა, „კაცად გაზრდა“ იყო, მაგრამ მოხდა ისე, რომ მისმა გაზრდილმა უკაცურობა ჩაიდინა. აღზრდის კრიტერიუმად რუსოს ის მიაჩნდა, რამდენად გაუძლებდა „ადამიანობის“ პრინციპით აღზრდილი პიროვნება მანკიერი გარემოს ზემოქმედებას. საფარ-ბეგის დანაშაული, ამ კრიტერიუმის მიხედ-

ვით, გამზრდელის პროფესიული მარცხია, რამაც უბრალო, ღირსეული ადამიანების ბედნიერება შეინირა. დანაშაულის სათავე აღზრდაშია და ვინაიდან „მზრდელი ყრმის მეორე შემოქმედი“ (ილია), ამიტომ ზნემაღალი ჰაჯი-უსუბი მოვალედ თვლის თავს, სიცოცხლით აგოს პასუხი ბათუს წინაშე. ეს სუიციდის პიროვნული მიზეზია.

ყოველგვარი პედაგოგიკის უკან გარკვეული მსოფლმხედველობა დგას, რადგან პედაგოგიკა ფილოსოფიაა მოქმედებაში. საფარ-ბეგის დანაშაული არ არის უბრალო კრიმინალი, იგი სიმპტომია ზნეობრივი ნორმებით რეგულირებული ეთოკრატიული საზოგადოების კრიზისისა. შეილახა ტრადიციის ავტორიტეტი და სინმინდე, ის, რაც სოციალურ, ეროვნულ, რელიგიურ განსხვავებულობაზე მალდა დგას. ბრძენმა ჰაჯი-უსუბმა გაზრდილის მოსმენისთანავე შეაფასა ვითარება:

**ყურს უგდებდა ჰაჯი-უსუბ,
სახე მოინაღვლიანა:
სიდიადე ამ მუხთლობის
თვალწინ გაისიგრძეგანა.**

„მუხთლობის სიდიადე“ გამზრდელის გულში სინანულნარევე ნაღველს აღძრავს, ხოლო სიბრძნე აიძულებს, კრიტიკულად შეხედოს იმ მოძღვრებას, რომელსაც ეყრდნობოდა მისი პედაგოგიკა.

ჰაჯი-უსუბის აღმზრდელობითი მეთოდის საყრდენი პრინციპის ამოცნობა პოემის ცნობილი სენტენციის ანალიზით ხერხდება:

**მაგრამ მარტო წვრთნა რას იზამს,
თუ ბუნებამც არ უშველა?**

აქ აკაკი ერთდროულად ორ სანყისზე საუბრობს – „წვრთნასა“ და „ბუნებაზე“, რომელთა მიმართების გარკვევა აღზრდის პროცესში განმანათლებლობის მთავარი პრობლემა იყო. განმანათლებლები თვალს არ არიდებდნენ ინდივიდში გრძნობადი მისწრაფებების, „ვნებების“, „ბუნების“ არსებობას, მაგრამ განუხრელად ასაბუთებდნენ და იცავდნენ აღზრდის ყოვლისშემძლეობის იდეას. განსხვავებული თვალსაზრისი ჰქონდა ამ მხრივ დენი დიდროს, რომელიც თვლიდა, რომ „ბუნების“ აღზრდა შეუძლებელია. ყოველივე კარგი „ადამიანობის“ შედეგია, – ამბობდა იგი და ამით თვითონაც, როგორც განმანათლებელი, აღზრდის დიდ მნიშვნელობას აღიარებდა, მაგრამ იქვე შენიშნავდა: – ყოველგვარ ნეგატიურ საქციელზე ბუნება აგებსო პასუხს.

აკაკი, როგორც ჩანს, განკერძოებით მდგარი დიდროს შეხედულებას იზიარებდა და, დიდი ალბათობით, უფრო მოგვიანო ევოლუციონისტურ თეორიასაც ითვალისწინებდა. მისი შეფასებით, დანაშაულის სათავე საფარ-ბეგის „ბუნებაშია“ და არა აღზრდაში.

თვითბრალდებისას ჰაჯი-უსუბი, აკაკისგან განსხვავებით, მხოლოდ აღზრდის წარუმატებლობაზე ლაპარაკობს, საერთოდ არ ახსენებს „ბუნებას“. ეს

იმიტომ, რომ მას – ორთოდოქს განმანათლებელს! – უპირობოდ სწამს აღზრდის ყოვლისშემძლეობა. საფარ-ბეგის კაზუსმა ჰაჯი-უსუბს რეალურად დაანახა განმანათლებელთა ფუნდამენტური იდეის მცდარობა და მასთან ერთად აღზრდის გზით საზოგადოების ძირეული გარდაქმნის უპერსპექტივობა.

გამზრდელის, როგორც იდეა-პერსონაჟის თვითმკვლელობა სიმბოლური აქტია. ჰაჯი-უსუბის სუიციდს, პიროვნულ მოტივთან ერთად, ღრმა საზოგადოებრივი მოტივაცია აქვს. იგი მოძღვრის, ზნეობის კანონმდებლის მსოფლმხედველობრივი კატასტროფის მაუწყებელია და განმანათლებლური იდეოლოგიის მარცხს, ოპტიმისტური ეპოქის ტრაგიკულ დასასრულს გამოხატავს.

აკაკი კარგად იცნობდა განმანათლებლების და კერძოდ, ჟან-ჟაკ რუსოს თხზულებებს, ხოლო პოეტის მხატვრული ტექსტების „ორხმოვანება“ საყოველთაოდ ცნობილია. ამიტომ მოულოდნელი არ უნდა იყოს, თუ „გამზრდელის“ ყოფით ამბავსა და ლოკალურ გარემოში შეფარულად განმანათლებლობის იდეები და მისი ბედი იკითხება. სხვათა შორის, როდესაც გერონტი ქიქოძე აკაკის „მედეაში“ იაზონის სკეპტიციზმზე საუბრობს, მახვილგონივრულად შენიშნავს: პერსონაჟი რელიგიასა და მის მსახურებზე ისეთი ენით ლაპარაკობს, თითქოს ევროპელი განმანათლებლების და რუსი ნიჰილისტების სკოლა ჰქონდეს გავლილი.

განმანათლებლობამ მეცხრამეტე საუკუნეს მემკვიდრეობად დაუტოვა პროგრესის ოპტიმისტური კონცეფცია – რწმენა აღზრდის და ხალხში ცოდნის გატანის გზით ახლო მომავალში მიწიერი სამოთხის შექმნისა. მაგრამ უკვე რუსომ შეამჩნია, რომ ცივილიზაციის განვითარებას მორალური რეგრესი სდევდა თან, უფრო მოგვიანო ხანებში კი პროგრესის თეორიის განხილვამ სოციალური სინამდვილის ფონზე სათავე დაუდო ამ თეორიისადმი უნდობლობას – პროგრესის იდეის კრიზისს.

აკაკი წერეთლის „გამზრდელი“ ეპოქის კრიზისული სულისკვეთების ანარეკლია, სადაც „წერთნას“ „ბუნება“ ამარცხებს, ბედნიერებისაკენ მიმავალი გზა კი ჩიხში ექცევა. პოემა მაჩვენებელია ავტორის მსოფლმხედველობრივი მეტამორფოზისა განმანათლებლური ოპტიმიზმიდან სკეპსისისა და პესიმიზმისაკენ. როგორ იარსებოს გამოცანებით დანადგმულ წუთისოფელში მიწყვი არჩევანის წინაშე მყოფმა ადამიანმა? არის კი თანამედროვე ცივილიზებულ საზოგადოებაში ზნეობრივი ცხოვრების შესაძლებლობა? რა ელის განმანათლებლური ილუზიებიდან გამოფხიზლებულ, დისჰარმონიული სამყაროს პირისპირ დარჩენილ ადამის ძეს? – აი, კითხვები, რომლითაც აკაკი შეხვდა XX საუკუნეს.

საზოგადოებრივი განვითარების კანონზომიერება აკაკის წარმოუდგებოდა, როგორც „ბრძოლა ძველ და ახალ აზრებს შუა“, იმის გათვალისწინებით, რომ „ახალი“ ყოველთვის კარგს არ ნიშნავს და არც „ძველია“ ყოველთვის ცუდის სინონიმი. „გამზრდელში“ რეალური ცხოვრებით უკმაყოფილების, ცივილიზებული ცხოვრების ნეგატიური ხედვის საპირისპიროდ მოცემულია ძველი, პატრიარქალური ყოფის იდეალიზაცია და ესთეტიზაცია, თუმცა მოხუცი აკაკის, როგორც შემოქმედისა და მოაზროვნის, ღირსება ისაა, რომ, მიუხედავად პირადი სიმპა-

ტიისა, სიმართლით ასახა და გადმოსცა ისტორიული პროცესის შეუქცევადობა და მსჯავრი.

„გამზრდელის“ მთავარ ღირსებად მიჩნეულია თხრობის სწორუპოვარი ბუნებრიობა, აკაკისეული „რთული სისადავე“, რომელიც მიუღწევად სიმაღლედ დარჩა ქართულ პოეზიაში. მაგრამ მისი გენიის გამონაშუქია აგრეთვე კრიზისული ეპოქის წიაღში შობილი საფარ-ბეგის სახე. „გამზრდელის“ პერსონაჟები მოქმედებენ ზნეობრივ ფასეულობათა ერთსა და იმავე სისტემაში, რომლისრღვევა უკვე დაწყებულია. დაინგრა კეთილშობილი ბათუს ილუზორული ბედნიერება – ცხოვრების აღმართს იგი „ძლივს, ბარბაცით“ მიუყვება... თავი მოიკლა გამზრდელმა და მასთან ერთად დასრულდა ოპტიმიზმის ეპოქა... მომავლისაკენ მარტოდმარტო მიაბიჯებს ვნების ირაციონალური იმპულსებით აფორიაქებული, „სინიდისგატეხილი“ საფარ-ბეგი, რომლისთვისაც სულ მალე გადაინერება ქცევის კოდექსი, შეიქმნება „ახალი ეთიკა“, ხოლო რა სახეცვლილებებით გამოვა იგი დეკადენტურ-მოდერნისტული კულტურის ავანსცენაზე და რა ქარტეხილებს დაატრიალებს, დღეს უკვე საყოველთაოდ ცნობილია.

დამონშებანი:

- Asatiani, G. *Sauk'unis P'oet'ebi*. Tbilisi: gamomtsemloba „merani“, 1989 (ასათიანი, გ. *საუკუნის პოეტები*. თბილისი: გამომცემლობა „მერანი“, 1989).
- Bakradze, A. *Ak'ak'i Bakradze – Sk'olas*. Tbilisi: gamomtsemloba „universali“, 2004 (ბაქრაძე, ა. აკაკი ბაქრაძე – სკოლას. თბილისი: გამომცემლობა „უნივერსალი“, 2004).
- Gaprindashvili, M. *Kartuli Sazogadoebrivi Azrovnebis Ist'oriis Nark'vevebi*. T¹. III. Tbilisi: gamomtsemloba „sabh'ota sakartvelo“, 1988 (გაფრინდაშვილი, მ. *ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიის ნარკვევები*. ტ. III. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1988).
- Danelia, S. *Nark'vevebi Ant'ik'uri da Akhali Pilosopiis Ist'oriidan*. Tbilisi: Tsu gamomtsemloba, 1985 (დანელია, ს. *ნარკვევები ანტიკური და ახალი ფილოსოფიის ისტორიიდან*. თბილისი: თსუ გამომცემლობა, 1985).
- Vertsman, I. “Zham-Zhak Russo – Myslitel I Kjudozhnik”. V kn.: Zham-Zhak Russo. *Izbrannye Sochineniya v Trekh Tomakh*. T. I. Moscow: “gosudapstvennoe izdatel'stvo khudozhestvennoi literatury”, 1961 (Верцман, И. “Жан-Жак Руссо – мыслитель и художник”. В кн.: Жан-Жак Руссо. *Избранные сочинения в трех томах*. Т. I. Москва: «Государственное издательство художественной литературы», 1961).
- Zanduk'eli, M. *Tkhzulebani*. T¹. II. Tbilisi: Tsu gamomtsemloba, 1976 (ზანდუკელი, მ. *თხზულებანი*. ტ. II. თბილისი: თსუ გამომცემლობა, 1976).
- Ingoroq'va, P'. *Tkhzulebata K'rebuli Shvid T'omad*. T¹. I. Tbilisi: gamomtsemloba „sabh'ota sakartvelo“, 1963 (ინგოროყვა, პ. *თხზულებათა კრებული შვიდ ტომად*. ტ. I. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1963).
- Lotman, Yu. “Russo I Russkaya Literatura XVIII – Nachalo XIX veka”. V kn.: Zham-Zhak Russo. *Traktaty*. Moscow: izdatel'stvo “nauka”, 1969 (Лотман, Ю. “Руссо и русская литература XVIII – начало XIX века”. В кн.: Жан-Жак Руссо. *Трактаты*. Москва: издательство „Наука“, 1969).

- Lucag, T. B. *Deni Didro*. Moskow: izdatel'stvo "mysl", 1978 (Лучаг, Т. Б. *Дени Дидро*. Москва: издательство „Мысль“, 1978).
- Minashvili, VI. *Lit'erat'uruli Nark'vevebi da Ts'erilebi*. Tbilisi: Tsu gamomtsemloba, 2003 (მინაშვილი, ვლ. *ლიტერატურული ნარკვევები და წერილები*. თბილისი: თსუ გამომცემლობა, 2003).
- Ninidze, M. "Tvitmk'vleloba, Rogorts Siuzhet'uri Met'afora". *Kartuli Lit'erat'uris Inst'it'ut'is IV Saertashoriso Simpoziumis Masalebi*. Tbilisi: lit'erat'uris inst'it'ut'is gamomtsemloba, 2010 (ნინიძე, მ. „თვითმკვლელობა, როგორც სიუჟეტური მეტაფორა“. *ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტის IV საერთაშორისო სიმპოზიუმის მასალები*. თბილისი: ლიტერატურის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2010).
- Russo, J.-J. *Traktaty*. Moskow: izdatel'stvo "nauka", 1969 (Руссо, Жан-Жак. *Трактаты*. Москва: издательство „Наука“, 1969).
- Kikodze, G. *Kartuli Lit'erat'uris Ist'oria. XIX Sauk'une*. Tbilisi: gamomtsemloba "sakhelgami", 1947 (ქიქოძე, გ. *ქართული ლიტერატურის ისტორია. XIX საუკუნე*. თბილისი: გამომცემლობა „სახელგამი“, 1947).

Teimuraz Doiashvili
(Georgia)

Gamzrdeli by Akaki Tsereteli and the Paradigm of Enlightenment

Summary

Key words: Gamzrdeli, Akaki Tsereteli, Enlightenment.

Gamzrdeli by Akaki Tsereteli is considered to be one of the conclusive creations of the 19th century of the Georgia realism. However, we believe the cultural-speculative context in which the masterpiece of the national poetry should be studied is still elusive.

In Gamzrdeli, which according to the author depicts the true story, both the fabula and the characters are not ordinary. One of them (Batu) has been isolated from the modern world and stays in the pristine nature. Another character (a guest called Safar-Beg), who was brought up by the same governess as the anchoret was raised by, abuses the wife of the very host, who had left his home in order to help Safar-Beg. The humiliated husband lets his guest leave his home alive and refuses to take revenge against him. More paradoxical is the end of the poem: instead of the guilty person the innocent governess commits a suicide. What is more, the author comes up with the verdict that acquits the guilty personage:

“Only bringing-up cannot do anything
If the personality does not help.”

If the “upbringing” is helpless without “personality”, why the wise governess kills himself then?!

Our paper searches for such a view-point that naturally determines the peculiarities of the poem in the frame of artistic logics.

In order to reveal the cultural code of Gamzrdeli, the first chapter is of a central importance which is entirely dedicated to the description of one of the lead character Batu. The detailed analyses of this chapter reveals that there are realized the enlightening opposition of “hard” (civilized) and “simple” (natural) lives in the poem. In a word, Batu’s narrative is the artistic realization of the Rousseauistic concept of “origin” _ returning to the pristine environment and people.

The existence of enlightening reflection in Gamzrdeli points that not only is there a linear narration of “the true story” in the text but it also represents philosophical parabola in terms of a genre. The poem typologically is close to the enlightening philosophical prose (Walter, Diderot), where the ideological-ethical problems of the epoch are “wrapped”. Moreover, in the specially organized compositional space of the text idea-personages act instead of characters meaning that their behavior is not lead by psychological motivations but the logics of conception.

Aristocratic Safar-Beg represents the civilized life-style in the poem. In Gamzrdeli the conflict between sensible positive character and the negative personage acting through his passion is presented, which is the main collesion of the enlightening type of a novel.

Why does Batu send Safar-Beg to Haji-Usup? Batu did not kill his foster-sibling as he choses to defend the tradition. And yet, is it possible to remain unpunished who neglected the custom “firmer than religion” and destroyed the fundamental norm of the existence of the society?! In Gamzrdeli Batu’s personal tragedy gradually turns into the crisis of the society leading us to the wide-scale dimension. This is only Haji-Usup who can give a verdict and, actually, he has to do this as an educator of Safar-Beg and wise leader of the people. The respond to the unhuman behavior of him is a suicide, which is the most extreme form of despair – the catastrophe of a person. Therefore, it require to understand vert accurately: what brought a wise educator to the tragic decision? According to the poem this is not and cannot be the display of an affect. The author specially prepares the act of suicide with a small but a very significant thematic maneuver, which increases the lever of unexpectedness of the personage’s behavior. After the educator heard everything from Safar-Beg, he started talking about the death in order to clear up conscience.

Logically, only the shot of this gun is left to destroy a real criminal. Safar-Beg is ready too for this and the reader too with him, but... But before the suicide of the educator Safar-Beg is already punished by ashamed life (“You do not deserve even death!). Therefore the words “and in order to clear up the consciousness I will die” refers not Safar-Beg, but the educator himself. These words are moral self-evaluation and the recognition of his direct responsibility for the crime. That’s why Haji Usup’s suicide has nothing to do with the sacrifice done for the sinner either with the model of sacrifice for God, as this is misinterpreted by some researchers...

Thus, the final formation of the essence of the poem is connected with the suicide of the educator. The wise educator who is the confessor of people and moral legislator as

well, in conceptual terms represents the image of a wise man formed through the parameters of enlightenment, always thoughtful as a symbol of enlightenment.

In the crime committed by his pupil, which in Haji-Usup's opinion surpasses personal level and weakens the basis of the society, not only does he see the failure of his pedagogical method which was based on almighty idea of upbringing, but he also sees the end of the beginning of educative rationalistic ethics and traditional society, left alone in front of irrational instincts. The suicide of Gamzrdeli is the catastrophe of the ideological system, which shows Akaki Tsereteli's, as an adept of enlightenment, metamorphosis from educative optimism to scepticism and pessimism.